

je, kao osnovni cilj i smisao, odredio Krleža u tekstu "Književnost danas" (1945). U tome je i vrednost jugoslovenskog književnog kanona, od čijeg će statusa zavisiti i budući razvoj postjugoslovenskih književnosti unutar evropskog okvira.

Promene u jeziku (od realističkog diskursa do modernističkog i avangardnog izraza) i u narativno-poetičkoj strukturi tekstova (od romana ka pripovesti, od pripovetke ka eseju), kao i promene estetičkih paradigmi, takođe su važne teme ovih zbornika. Posebna pozornost posvećena je suočavanju sa nacionalnom prošlošću. Radovi pokazuju da su izvesna politička previranja bila i pokretač pozitivnih promena; ona nisu donela "jugoslovensko bespuće", već doba prosperiteta umetnosti.

Čitajući ove zbornike jasno uočavamo da se fenomeni modernizma i avangarde – budući da se tako prisno prožimaju s društveno-političkim kretanjima – ne mogu ograničiti samo na književnu sferu. To jasno pokazuju radovi koji se bave periodikom, obrazovnim politikama ili književnokritičkim diskursima, ali na posredan način i oni koji tematizuju književnoistorijske i poetič-

ke procese, sa nedvosmislenom sugestijom da će nam za proučavanje jugoslovenskih književnosti i ubuduće biti neophodna pluridisciplinarnost. Istovremeno, oseća se koliko bi se u dati program proučavanja uklopili i neki žanrovi ili mediji koji u zbornicima nisu obrađeni, poput pozorišta ili filma. Čini se da je ovim zbornicima postavljena jedna inovativna platforma za dalja slična proučavanja u mnogim drugim sferama.

Konačno, posebna vrednost ovih zbornika ogleda se u afirmaciji različitih viđenja i razumevanja jugoslovenskog konteksta. Praktično svi radovi u njima imaju kritičku, neretko i polemičku notu spram uvreženih književnoistorijskih koncepcija i shvatanja, te uvode nove pojmove i pristupe. Zbog toga bi oni mogli imati veliki značaj ne samo u naučnom, već i u obrazovnom procesu, jer će studenti, napokon, pred sobom imati jedno uzorno stručno delo o jugoslovenskom periodu. U dolazećim vremenima, prikazana dva izdanja predstavljaju, verujemo, snažnu branu ne samo širenju nacionalizma, nego i sveopštem snižavanju stručnog nivoa.

Aleksandar Ilić

234

JUŽNOSLOVENSKE KNJIŽEVNE TEME U KNJIŽEVNOTEORIJSKOM KONTEKSTU

Saša Šmulja, *Južnoslovenske književne teme, interliterarni, intertekstualni i imagološki aspekti*, Banja Luka: Filološki fakultet, 2021, 191 str., čir.

U okviru izdavačke delatnosti Filološkog fakulteta u Banjoj Luci objavljena je mo-

nografija Saše Šmulje, redovnog profesora Katedre za srbitiku, pod naslovom *Južnoslovenske književne teme, interliterarni, intertekstualni i imagološki aspekti*. Ova knjiga je rezultat njegovih interesovanja za literarni korpus objedinjen kategorijom južnoslovenska književnost. Kao što je već u naslovu apostrofirano, autor svojim temama metodološki pristupa polazeći od savremenih književnih teorija. Međutim, ono što predstavlja osoben kvalitet ove knjige jeste činjenica da nije reč o banalnom apliciranju teorijske aparature na književni

tekst, već da je sočivo kroz koje Šmulja prelama propitivano štivo interdisciplinarnog karaktera.

Osim već pomenutih, primarnih metodoloških pristupa (interliterarni, intertekstualni i imagološki aspekti), književni tekstovi koji čine istraživački korpus pročitani su i uz pomoć dobrog poznavanja filozofije i religije, osvrtnom na transmedijalnost. Očito je dobro poznavanje društveno-istorijskog konteksta, ali i značajnih činjenica iz života pisaca, što studijama objedinjenim ovom knjigom daje kulturološki značaj.

Monografija se sastoji od osam poglavlja, redom to su: "Kritika potčinjavanja i porodičnog nasilja u pripovijetki *Je li kriva sudbina* Ljubena Karavelova", "Imagološki aspekti romana *Bajo Ganjo*", "Kolektivno pamćenje i nacionalni mentalitet u djelu Petra Kočića", "Poetika putovanja u djelu Antuna Gustava Matoša", "Strašni sanjar iz pakla: Hasan ibn Sabah u romanu *Alamut* Vladimira Bartola", "Intertekst zbirke poezije *Kameni spavač* Maka Dizdara" i "Venecija kao locus mortis kod Meše Selimovića i Tomasa Mana".

Knjigu otvara tekst pod naslovom "Uvodne napomene". Uprkos nepretencioznom naslovu, to poglavlje predstavlja svojevrsnu studiju koja daje istorijat predmeta južnoslovenska književnost u univerzitetskim okvirima. U skladu s tim, autor ove monografije osvrće se na slične polemike svojih savremenika koji su toj temi dali značajan doprinos, kao što su: Zvonko Kovač, Mihajlo Pantić, Tihomir Brajović, Staniša Tutnjević itd. Polazeći od vremena sadašnjeg, Saša Šmulja postavlja metodološki krucijalno pitanje: Da li je južnoslovenske književnosti danas moguće predavati i proučavati s komparativističkog aspekta (komparativističkom metodologijom). U vezi s tim ističe da je aktuelni trenutak iz korena promenio odnos prema

uporednom proučavanju književnosti. Naime, dok je ranije komparativistika bila više oslonjena na istoriju književnosti, u drugoj polovini XX veka postaje usmerena ka pluralizmu savremenih književnih teorija.

Prva studija (uz poštovanje autorske instance – poimanja prethodnog poglavlja kao "Uvodnih napomena") tematizuje porodično nasilje i potčinjavanje u prozi Ljubena Karavelova. Ovo istraživanje istovremeno je pohvala rada bugarskog pisca (i srpskog zeta) na razvoju feminističke svesti u srpskom društvu druge polovine XIX veka. U priči na kojoj je fokus – "Je li kriva sudbina" – Šmulja ukazuje na kritičko-feministički sloj, čije idejno uporište pronalazi u društvenom angažmanu Karavelova, ali i u njegovoj kritičkoj filoginiji.

Ono što prevazilazi literarni diskurs i odslkava društveni aktivizam Karavelova, jeste činjenica da je ta priča proizašla iz korpusa stvarnosnih elemenata s ovih prostora u drugoj polovini XIX veka, gde je (tada) femicid mogao ostati nekažnjen. Uzevši u obzir još nekoliko pripovedaka, kao paradigmatične primere feminističkog diskursa u prozi Ljubena Karavelova, Šmulja zaključuje: "Ovakva angažovana filoginija prema ženama do Karavelova nije bila zabilježena u srpskoj književnosti. U tom smislu, pripovijetku 'Je li kriva sudbina', a u nekom budućem istraživanju i ostale srpske pripovijetke Ljubena Karavelova, neophodno je sagledavati u svjetlu dijahronije ženskog pitanja i feminističke teorije u srpskoj književnosti i kulturi" (39).

Kao što je u nauci o književnosti, ali i kulturološkim studijama poznato, književni lik iz istoimenog romana – Bajo Ganjo Aleka Konstantinova predstavlja nukleus građenja stereotipa zapadnog čoveka o čoveku s Balkana, o čemu, između ostalih pišu Marija Todorova i Vesna Goldsvorti. Glavni junak tog romana (antijunak), neprestano

u pokretu, predstavlja suprotnost kategoriji putnika (jer njegova putovanja nisu čin kulturne interakcije), a uprkos različitosti kultura sa kojima je došao u dodir, neokrnjen tuđim uticajem, ostaje bez ikakvog interkulturalnog iskustva. Šmulja konstatuje da su i bugarska i srpska književnost sklone autokritici i samoanalizi, imagoški rečeno – autoimaginiranju (kritika ne dolazi spolja, već iznutra) i podseća da je sada već tipski karakter balkanskog čoveka Bajo Ganjo plod nacionalne autokritike i autostereotipizacije.

Ono što je posebno indikativno jeste činjenica da se autostereotip ne razlikuje od onoga što se može nazvati evropskim stereotipom o ljudima sa ovih prostora. Sa tog aspekta Šmulja ukazuje na još jedan paradoks: "Prema Evropi i njenoj drugosti u lakanovskom smislu uočavaju se nedostaci kod sopstvenog kolektiviteta, pri čemu se prije svega misli na evropsku civilizovanost i evropske vrijednosti, dakle na tipične heterostereotipe o Evropi iz perspektive jednog Balkanca i orijentalca" (59).

Poetička funkcija autoimaža u tekstovima Petra Kočića nadovezuje se na prethodno uočeni kulturološki manir – negativni autostereotip, ali u ovom slučaju Šmulja ukazuje i na ambivalenciju koja karakteriše predstave Kočićevih junaka o sopstvenom identitetu. Slike o sebi Kočićevih junaka istovremeno su utemeljene u arhetipovima nacionalnih korifeja (što bi se moglo odrediti kao idealna predstava o sebi), dok je na drugoj strani predstava o sebi svojevrsna etnopsihološka degeneracija.

Ovakva konstelacija okosnica je izgradnje književnih likova: Kočićevi junaci nose snažno osećanje ličnog dostojanstva, utemeljeno u nemanjičkom gospodstvu i srpskom identitetu (kosovski zavet, pravoslavlje). Na taj način identifikovani, dostojanstveni su kada je u pitanju odnos prema

stranom i tuđem, koje neprestano ugrožava njihov identitet, dok je podjednako snažno kreiranje negativnog autoimaža. Iz tog razloga je, kako Šmulja tvrdi, Kočićevo delo značajno i za sinhroniju i za dijahroniju proučavanja nacionalnog mentaliteta, kolektivne svesti i pamćenja.

Bavljenje Antunom Gustavom Matošem i njegovom "poetikom putovanja" usmereno je u dva pravca – emigracija (putovanje po nuždi) i putovanje kao lična invencija usmerena ka upoznavanju i razumevanju drugih kultura, a oba ta aspekta Matoševog života prisutna su u njegovoj putopisnoj i feljtonističkoj prozi. Šmulja ukazuje da je putovanje kod Matoša ravno izvojevanoj slobodi, u ličnom smislu, a sloboda gradova u kojima stranstvuje suprotnost je neslobodi matičnog hronotopa. Matoš je eksponent tradicionalnog evropocentričnog diskursa, a njegov stil karakterišu istovremeno snažne ali i protivrečne imagotipične predstave koje zavise od okolnosti pod kojima se pisac upoznao sa drugim kulturama.

Između ostalog, Šmulja navodi primere Matoševih susreta sa Beogradom, Parizom i Firencem, praveći od toga gradacijski niz u kojem se od grada do grada ponavlja određeni šematizam. Susret sa novim počinje ushićenjem horizontima koje pronalazi u jednom gradu, sledi umanjenje prvašnjeg intenziteta oduševljenja, koje se ponovo rasplamsava sa sledećim mestom boravka, a sve je uokvireno idealom slobode i kulturne posebnosti. Matošev susret sa Rimom, ometen bolešću, emancipacija je teorijske ideje da putopisci uvek iznova preoblikuju grad kao tekst.

Šmuljin interdisciplinarni pristup posebno je vidljiv u studiji koja nas upoznaje sa određenim elementima romana *Alamut* Vladimira Bartola. Pošavši od hipoteze da bi to mogao biti roman o obrazovanju (zato

što šalje snažnu poruku o potrebi sticanja i širenja znanja), Šmulja zaključuje da bi se mogao interpretirati kao atipičan roman o obrazovanju, ali i kao roman s inicijacijskim elementima, stoga što su znanja i vještine škole "strašnog sanjara iz pakla" različite od onih koje su opisane u bildungsromanu u užem smislu.

Prototip Bartolovog junaka jeste ek-sponent totalitarnog sistema, vođa per-sijskih ismailita Ibn Sabah, idejni tvorac osobenog "obrazovnog sistema" čiji je cilj ideološka indoktrinacija. Sve metode su u funkciji disciplinovanja i kontrole fidaija, njihovog uma i emocija, pa je zapravo reč o procesu programiranja mladića u kojima su "eros i tanatos spojeni u paradoksalnu psihoemotivnu energiju, u svojevrstu zaljubljenost u smrt" (121). Šmulja, osim što ističe eruditnost Bartolovog narativa, ukazuje i na profetske potencijale tog pisca koji je u intervjuima povodom svoje knjige kazao da će se prava vrednost njegovog romana razotkriti tek posle pedeset godina (kada je i osnovana Al Kaida). U vezi sa romanom *Alamut* autor studije problematizuje pretpostavku da se učenjen Ibn Sabaha može identifikovati kao terorizam i ukazuje na, u tekstu prisutne, orijentalističke imageme.

Sledi poglavlje koje za temu ima intertekst u Dizdarevom *Kamenom spavaču*, a uprkos bogatoj recepciji te zbirke, studija Saše Šmulje predstavlja novo čitanje. Shodno tome da arhitekst svih zapisa u knjizi predstavljaju artefakti bogumilske kulture – epitafi nadgrobnih spomenika (stećaka), Šmulja sagledava duhovno (religijski kontekst), ali se podrobno bavi i transmedijalnim karakterom Dizdarevog pesničkog izraza.

U vezi sa tom svojevrstnom transmucijom religije u poeziju, zapaža da osim bogumilske (dualističke) interpretacije hrišćanstva, Dizdareve pesme sadrže i odlike

istočnjačke duhovnosti. U vezi s tim Šmulja daje još jedno značajno zapažanje, a to je da Dizdarevo oslanjanje na staroiransku religiju svetlosti (madaizam) nije iskorak, već samo instanca u "prirodnoj genezi bogumilstva", a *Kamen spavač* je, kao što je već poznato, eksplicitna apologija i književnoumetnički argument pretpostavljenoj bogumilskoj duhovnosti. Što se tiče strategije intertekstualnog povezivanja, posebno je akcentovan transmedijalni proces, kada simbolični znak na stećku (likovna predstava) postaje inicijacija pesničkog izraza.

Poslednja studija u knjizi rezultat je razmišljanja o mogućoj komunikaciji između čuvenog romana *Smrt u Veneciji* Tomasa Mana i poglavlja Selimovićeve *Tvrđave* pod naslovom "Smrt u Venediku". Kako Šmulja navodi – cilj tog poređenja je da se njihova jukstapozicija osvetli analoškim dijalogom, a osim dijalogizma, značajno mesto ima i karneval koji u ovom kontekstu, kod oba autora, ima funkciju intermedijalnog podsticaja za snažne umetničke poruke o mitskoj dimenziji smrti, "smrti svojih junaka koji u Veneciji otkrivaju ideale ljepote i savršenstva, ali isto tako i smrti s kojom se oduvijek dijalogizovalo u uzvišenim estetičkim i mimičkim kategorijama" (167).

Razlike između ta dva kulturološki udaljena autora je očita – kod Mana dominiraju platonističke ideje, a kod Selimovića kafkijanske reminiscencije; kod Mana je reč o dijalogu naivnog i sentimentalnog, apolonijskog i dionizijskog, a kod Selimovića o nepomirljivosti pojedinca i društveno-državnog aparata. U vezi sa narativnim preoblikovanjem Venecije te dvojice pisaca Šmulja zaključuje da je Manova Venecija mesto susreta drugog i drugačijeg, gde se progovara brojnim jezicima, dok je kod Selimovića simbol slobode, tolerancije i preobražaja – zato i nije bilo moguće ujediniti njihova prozna pisma. Njih "najsnažnije

spaja venecijanski lokus, ali u umjetničkoj igri erosa i tanatosa, u toj strastvenoj i neprekidnoj igri životnih preobražaja” (173).

Sve studije zastupljene u ovoj knjizi prethodno su objavljene u zbornicima i časopisima koji neguju naučni diskurs, o čemu Šmulja govori u svojim “Uvodnim napomenama”. Uprkos raznolikosti autora o kojima piše i metodološkom pluralizmu, svi pomenuti tekstovi objedinjeni ovom knjigom prerastaju kategoriju samostalnog

naučnog rada i izrastaju u poglavlje celovite i konzistentne monografije. I to ne samo zbog krovne kategorije – južnoslovenske književnosti kao takve – već i zato što predstavljaju izvor za promišljanje srodnosti i uzajamnosti pisanog izraza na ovim prostorima, na jednoj strani, dok na drugoj bacaju snop svetlosti na činjenicu koliko su “balkanske teme”, zapravo, univerzalnog karaktera i prevazilaze nametnuti uzus.

Snežana J. Milojević